

Múzeumi kutatások
Bács-Kiskun megyében
az ezredfordulón
10.
(1999–2005)

Kecskemét
2005

A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete
10. Múzeumi kutatások... c. tudományos konferenciájának
(Kecskemét, 2005. március 2–3.)
előadásai

A konferenciát szervezte, a kötetet szerkesztette
Bárth János

Korrektor
Tóth Edina

Tördelés, tipográfia
Veszely Ferenc

ISSN 0238 1222
ISBN 963 7216 89 8

Kiadja a
Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete
H-6000 Kecskemét, Bethlen krt. 1., Pf.: 6.
Telefon/fax: 76/481-350, 481-122
E-mail: kecskem1@axelero.hu
Weblap: www.museum.hu

Felelős kiadó: Dr. Bárth János megyei múzeumigazgató

Wicker Erika – Knipl István

CSÁSZÁRTÖLTÉSI LEGENDÁK ÉS VALÓSÁGALAPJUK¹

A császár és a töltés – a falu neve

A Bács-Kiskun megye DNY-i részén, Hajós, Homokmégy, Kecel, Kiskunhalas és Kéleshalom között fekvő, az 54. főút két oldalán elterülő Császártöltés község 1743-ban, oberschwabeni, a Bodeni tó és Ulm közötti térségből származó németek betelepítésével jött létre. Mai ismereteink szerint – ellentétben a környező településekkel, – Császártöltésnek nem volt középkori előzménye. Ennek ellenére a „Császártöltés” megjelölést már mintegy 10 évvel a falualapítás előtt használták a mai belterületi rész környékének elnevezésére, ahol akkoriban egy kocsmá állt a Bajára ill. Halasra vezető utak találkozásánál.² A község telepítőlevele egyenesen úgy fogalmaz, hogy ezen a helyen „...a régi időben Császárt Töltés nevű falu állt...”,³ más korabeli források viszont – ahogy erre majd később visszatérünk, – egy Csákányfő nevű egykori településben látják a mai Császártöltés elődjét. A mai falu teljes kül- és belterületét érintő közelmúltbeli terepbejárások során azonban sem a mai lakott részen, sem annak közvetlen környékén középkori letelepedésre utaló nyomot nem találtunk,⁴ s a rendelkezésre álló korabeli források sem jeleznek középkori települést ezen a helyen.

A falu elnevezését a hagyomány egy uralkodói látogatáshoz vagy intézkedéshez kapcsolja, melynek során töltés épült volna a későbbi Császártöltés területén, feltételezhetően a helyiek által Örjegnek nevezett mai Vörös mocsáron keresztül.⁵ A töltés – sőt, talán két töltés – létesítését helyi hagyományok őrzik, de az uralkodó

¹ A császártöltési születésű szerzők a község határ középkori-koraújkorai történetének bemutatását terveztek a Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében az ezredfordulón című konferencia keretében. Az anyaggyűjtés során azonban nyilvánvaló lett, hogy a tervezett téma messze túllépi az e konferencia biztosított idő- és térbeli kereteket, ezért itt és most elsősorban csak a telepítéslegendákkal foglalkozunk. A teljes tanulmány Középkori falvak a császártöltési határban címmel a Cumania 2005. évi számában jelenik meg.

² TÍMÁR Kálmán 1940/b. 2.; BÁNÁTI Miklós 1981. 24.

³ Császártöltés helység Patacsics Gábor kalocsai érsek által kiadott telepítő kontraktusa. In: BÁRTH János 1997. 79.

⁴ Wicker Erika belterületi terepbejárásai 1988-ban, a teljes lakott részt érintő gázvezeték-árkok mentén: Cumania 12. 1990. 85–86.; RégFüz. Ser.I. No.42. 1989; Knipl István szakdolgozata, 2004. Kézirat; KNIPL István 2004.

⁵ Bánáti Miklós a falualapító történetének – saját szavai szerint is – „regényes” elbeszélésében Schweibert Miklós állítólag „látta a Szamár völgynek a torkolatában azt a bizonyos töltést, mely a völgy két partját védte árvizes esztendőkből.” Bánáti Miklóst e következtetésre nyilván az az általa is közölt, 1743 előtti térkép vezette (A Duna folyása Budától Bajáig. Kriegsarchiv, Wien. B. IX. b. 115), mely a Szamár völgy torkolatánál jelzi a Császártót. BÁNÁTI Miklós 1981. 167; 182.; Ha a Szamár völgy torkolatát (ma: Császártöltés, központi buszmegálló területe) töltéssel zárták volna, éppen a völgyben futó, az Örjegbe torkolló későbbi Malompatak vize okozott volna áradat.

személye kérdéses, mivel József, I. Lipót és Mária Terézia neve is felmerül a forrásokban.

Az 1860-as évekbeli, második-harmadik generációs császártöltésiek úgy tudták, hogy József császár a török háború idején a belgrádi táborba utazott, s ezen a vidéken vezetett útja. A rossz úton azonban a kocsija a Kistói szőlőknél elakadt, s emiatt „...az ő egyenes meghagyása folytán azon lapályos helyen egy nagy töltés készítettett, közel a falu felső végén, mely Császártöltésnek nevezetvén, a falu is ezen nevet kapta.”⁶ Jó 100 évvel a falualapítás után tehát úgy gondolták, hogy az Őrjegen át vezető töltés a mai falu É-i részén, a még álló téglagyár közelében lehetett.

Mások a töltésépítést I. Lipót (1703–1705) magyarországi látogatásához kötik, „jelesen, hogy itt utazván, a császár utazása alkalmával készítettett itt az Őrjeg mocsarain keresztül töltés, melynek készítéséhez Meklenburgból hoztak ahhoz értő német munkásokat, akik azután itt maradtak, s a töltésről nevezték el településüket Császártöltésnek.”⁷ A telepítésmonda ezen változatát több történeti munka is átvette.⁸

A monda romantikusabb változatában Mária Terézia egyszer meg akarta látogatni a kalocsai érseket, „s hogy a fölséges királyasszony bele ne ragadjon a tengersárba, feltöltették a Hajós felé vezető utat. Így lett a község Császártöltés.”⁹ Ugyanígy vélekedtek a szomszéd hajósiak, aki szerint is „azért lett Császártöltés, mert a Mária Terézia jött, és akkor nem vót jó út, mocsár vót...”¹⁰ Azonban sem József, „se Lipót király, se Mária Terézia nem fordult meg Hajóson. A nevükhöz fűződő találgatás merőben mondai elem.”¹¹ A falunév „császár” szava véleményünk szerint legfeljebb IV. Károllyal függhetne össze, mivel az ő uralkodása idején építették – állítólag épp a császári felség fogadására – a hajósi érseki kastélyt.¹² Feltehetően ekkoriban újították meg a bizonyos évezredes töltést is, nevezték el „Csasartetish”-nek a Csákányfő és Csala puszták közötti keskeny területet, a Szamár völgyet kétoldalt határoló dombsort, és ekkor kaphatta időlegesen a „Császár-tó” elnevezést az egyik környékbeli vízállás.

A Császár-tó azonosítása ma már igen kérdéses. Korabeli iratokban nem fordul elő, nevét mindössze egy 1743 előtti térkép őrzi, mely az állítólagos tavat a mai Császártöltés központjába, a falu legmélyebb területére, a Szamár völgyben futó és az új telepések által Malom-pataknak nevezett folyócska torkolatába helyezi. Ez

⁶ Hoffmann Lajos jegyző és Petz Bernát bíró közlése, 1864. In: PESTY Frigyes 1984. 76.; Hoffmann Lajos jegyző és Koch Vintze „heletes” bíró közlése, 1865. In: PESTY Frigyes 1984. 73., 76.

⁷ GALGÓCZY KÁROLY 1877. 283. Idézi: TÍMÁR Kálmán 1939. 3.

⁸ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét th. jogú város adattára. Budapest, 1939. Idézi: TÍMÁR Kálmán 1939. 3.; BOROVSKY Samu é.n. 46.; Idézi: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye általános ismertetője és címtára. Budapest 1930. I. k.

⁹ TÍMÁR Kálmán 1939. 3. Idézi: BÁNÁTI Miklós 1969. 36–37.; Hoffmann Lajos jegyző és Petz Bernát bíró közlése, 1864. In: PESTY Frigyes 1984. 76.

¹⁰ Schön Mária gyűjtése. Az adat átengedését ezúton is köszönjük.

¹¹ TÍMÁR Kálmán 1940/a 2. Ugyanitt kifejti, hogy „...Patacsics Gábor érsek a hajósi kastélyban fogadta Ferenc és Károly lotaringiai hercegeket, midőn a török háborúból visszatértek.”

¹² A kastély építését a hajósi hagyomány Mária Terézia látogatásához kapcsolja. TÍMÁR Kálmán 1940/a. 2.; Schön Mária gyűjtése. Az adat átengedését ezúton is köszönjük.

azonban valószínűleg nem tó volt, legfeljebb időszakosan magasabb vízállású rész, sőt inkább „*rendezetlen mocsár*”, melyet a falu első lakói lecsapoltattak, helyén pedig „*igen jó veteményes kertek*”-et alakítottak ki.¹³

A másik terület, mely Császár-tóként számításba jöhet, az a vízállás, mely a mai hajósi pincéknél az Örjeg D-i részéhez csatlakozott, de attól elkülönülő, önálló tavat alkotott még a középkorban is,¹⁴ s melynek neve most *Zsombékos*. Az egykori tó nevét semmilyen forrás nem őrizte meg; Császártöltés érseki alapítólevelében, 1743-ban is csak „*a Csákányfő pusztá alatti tó*” megjelölést használják, ez pedig csak a mai „*Zsombékossal*” lehet azonos.

A mondákat elemezve a töltést két helyen képzelhetjük el. Egy XIX. század közepi hagyomány a mai falutól északra, az egykori Kis tó és a részben még ma is álló téglagyár környezetébe helyezi, a második helyszín a mai Hajóshoz közelebb fekvő területen a Kétvölgy környezetében valószínűsíthető. Mivel az Örjeg éppen a Kis tói részen a legszélesebb, logikusabbnak tűnik a kétvölgyi helyszín. Ezen a területen különült el ugyanis egymástól a Vörös mocsár, s a tőle D-re, a mai Zsombékos helyén levő egykori tó. Vagyis itt a legkeskenyebb a mocsaras terület, s így itt a legcélszerűbb egy töltést építeni Hajós irányába. Pontosan ez az a rész, ahogy az 1783-as I. katonai felmérés térképén jól látható egy töltés jelölése.¹⁵

A Kétvölgyön átvezető út része lehetett a mai Jánoshalma felől a Szamár-völgyön át Hajósra, s onnan Kalocsára vezető, bizonyos ős útvonálnak. Az út szamár-völgyi szakaszán folyt a ma már gyakorlatilag megszűnt Malom-patak,¹⁶ ezért alkalmas volt állatok terelésére és nagyobb csapatok mozgására is. Utóbbi célra a XVII. század első harmadában épült jankováci török palánkvár katonái is jól használhatták, ha Kalocsa vagy Buda irányába vagy onnan visszafelé akartak jönni. Ez az út a XVIII. század közepe táján készült térképeken is látszik.¹⁷

A Kétvölgy torkolatánál, a mélyen bevágott völgyek folytatásában még megvannak a nyomai annak a feltehetőleg mesterséges töltésnek, mely a Vörös mocsár és a ma már ismeretlen nevű egykori tó között vezetett egészen a hajósi főutcára. Bizonyos évezredek óta használták és folyamatosan megújították. Véleményünk szerint e töltés lehet a mondákban szereplő, mocsáron átvezető út, s így a mai Császártöltés is erről kaphatta nevét.

Akiket elnyelt a mocsár – az elfelejtett Morcs falu

Császártöltés ÉNy-i határresznél levő ún. Morcsi dűlő területén három település, Hajós, Homokmégy és Császártöltés osztozik. A terület nevének eredete a császártöltésiek emlékezete szerint egy tragikus eseményhez köthető. A XVIII. század közepső harmadában telepések egy csoportja elindult Kalocsáról Császártöltésre. Az út az Örjegen, azaz a Vörös mocsáron át vezetett, ahol a rossz időben

¹³ Hoffmann Lajos jegyző és Petz Bernát bíró közlése, 1864. In: PESTY Frigyes 1984. 77.

¹⁴ Sümegi Pál közlése. Az adat átengedését ezúton is köszönjük.

¹⁵ A töltés építését a hajósi emlékezet is őrzi, és Mária Teréziához köti. Schön Mária szíves közlése.

¹⁶ A folyó eredeti neve nem ismert, újkori nevét a partján álló császártöltési malomtól kaphatta.

¹⁷ I. katonai felmérés térképe, XIV–XXX. szelvény.

Homokmégy és Császártöltés között bivalyostul beleveszett a mocsárba.¹⁸ A község nagy helytörténésze, Bánáti Miklós véleménye szerint ezt az eseményt őrzi az egymással szomszédos Morcs és Bivalyos dülők elnevezése.¹⁹ E szomorú esethez köthetjük tehát a császártöltési telepítésmonda másik változatát, mely szerint – hogy ez a tragikus eset ne ismétlődhesen meg, – a császár rendelete alapján egy töltést építettek az Örjegen keresztül.

A Morcsi dülő elnevezését Bánáti Miklós a latin mors=halál szóból eredezteti,²⁰ s maga a monda a mocsár–mors–halál szavakat kapcsolja össze. E magyarázat ésszerűnek és kézenfekvőnek tűnhet, ám a határ rész neve valójában egy középkori falu, Morcs emlékét őrzi.

Talán valamilyen kapcsolatban volt e településsel az a Mwrch Nagh Máté, akinek neve egy XVI. századi iratban tűnik fel.²¹ Ezen kívül a Murc, Morcs, Murcs²² vagy Mórics²³ nevű, a kalocsai náhijébe tartozó faluról csak a török defterek szolgáltatnak adatokat. Ezekből nemcsak az derül ki, hogy mit termelt a hódoltság alatt végig színmagyar település lakossága, hanem az is, hogy 1548-ban és 1560-ban hogy hívták az egyes családfőket, azok felnőtt fiait és testvéreit.²⁴ A nevek összevetése fontos információt nyújt a korabeli migrációs mozgásokról. A 12 évvel korábbi lakosok fele 1560-ban is Murcson lakott, egy részük meghalt vagy elköltözött, egyes fiúk felnőttek, saját családot alapítottak, és 14 új család költözött a faluba.²⁵ A lakosságszám hullámszerűsége a következő 50 évben is jellemzője marad a településnek.²⁶

Morcs a török elleni felszabadító háború során pusztulhatott el, és – hasonlóan sok környékbeli településhez,²⁷ – soha többé nem népesült be. 1725-ben Morcz pusztát Hajós műveli.²⁸ A középkori falu emlékét ma már csak földrajzi nevek²⁹ – és persze áttételesen a császártöltési telepítésmonda egyik változata – őrzi. Morcs

¹⁸ BÁNÁTI Miklós 1969. 39.

¹⁹ BÁNÁTI Miklós 1969. 39.

²⁰ BÁNÁTI Miklós 1969. 39.

²¹ CSÁNKI Dezső, III. 1897. 382.

²² ENGEL Pál 2002. CD.; 1578-ban 9 háne adófizető háztartással. Engel Pál Császártöltés Ny-i részére teszi. Uo.

²³ VASS Előd 1980. 91., 161.; Vass Előd említ egy Mórház nevű települést is a közelben, Miske DK-i részén. Uo. 169.

²⁴ VASS Előd 1979. 45.; Kalocsa környékének 1560. évi adóösszeírása a szegedi szandzsák részletes defterében (Tahrir defter). VASS Előd 1980. 91.;

²⁵ A neveket ill. a lakosságnévsorok összevetését A középkori falvak a császártöltési határban c. tervezett tanulmányunkban közöljük, ld. 1. j.

²⁶ 1570-ben az adófizető háztartások száma felére, 11 hánéra csökkent; s ez a szám megmaradt 1578-ban is. 1580–82-ben 9 háztartás fizetett tizedadót, jó egy generációnyi idő múlva, 1620-ban pedig már 16. VASS Előd 1980. 91.

²⁷ Pl. Keresztúr, Zádor, Barátnakháza, Salgó, Polkárt, stb. ENGEL Pál 2002.

²⁸ BÁRTH János, 1974. 327.

²⁹ Császártöltés és Homokmégy határánál a mindkét településen – dülönév formájában – fennmaradt az egykori falu neve; Lipszky térképe Morcs külsőséget mutat, egy az országos levéltárban őrzött térkép pedig Hajós falutól É-ra Murcsi erdőt jelöl. VASS Előd 1979. 56.; VASS Előd 1980. 169.

falut jelen ismereteink szerint a Hajós-Homokhegy lelőhelyben látjuk,³⁰ ahol a hajósiak többször találtak csontokat, s van a dombnak egy része, melynek még ma is Templomföldecske a neve.³¹

Egy Árpád-házi herceg sírja – a középkori Csalaegyház temploma

Császártöltés Kecell határos határ része Csala pusztája, melynek nevét a helyi hagyomány a török korra vezeti vissza. Eszerint a magyar katonák az erdőben megbújva csapdát állítottak a törököknek, majd a magaspárt alatti mocsárba szorították az ellenséget. E győzelemnek és cselvetésnek az emlékére nevezték el a tájat Csalanak.³²

Csalához más hagyomány is kapcsolódik. Az ún. középcsalai részen előkerült épületromokat kápolnának tartották a helyiek, és úgy gondolták, hogy egy Árpád-házi herceg síremléke lehetett.³³ Már Bánáti Miklós is feltételezte, hogy „...a kápolna körül valamikor egy régi falu állt, ott élet volt már akkor, mikor Császártöltés még nem létezett. Ha nem is Árpád-házi herceget temettek a templomocskába, Csala már a középkorban létezett.”³⁴

E feltételezést a régészet is megerősítette. 1963-ban a területen földmunkák során falmaradványok és bolygatott csontok kerültek elő, melyek Köhegyi Mihály véleménye szerint egy legalább háromrétegű középkori temető és templom maradványai.³⁵ A templom hitelesítő feltárására 2002-ben került sor.³⁶ Ennek során feltehetőleg két templom egymásra ázott alapfalait találtuk meg: a korábbi agyagalapozású és a középkori téglatörmelékes, habarcsos alapozású templomét. Az agyagos és a téglás rész helyenkénti együtt jelentkezése arra utalhat, hogy a későbbi templom építésénél felhasználták az arra még alkalmas Árpád-kori részeket. Az Árpád-kori templom méreteit egyelőre nem ismerjük. A középkori templom hosszát nem ismerjük, szélessége 10 m volt. A D-i oldalon futó párhuzamos alapozás feltehetőleg egy megerősítés nyoma.

Azt a falut, melyhez a középkori templom és temető tartozott, Csalaegyháznak hívták. Történetét ma még nem tudjuk felvázolni, és a falu pontos helye sem ismert. A terepbejárás során a templom közvetlen környékén csak gyér Árpád-kori leletanyagot gyűjtöttünk össze.³⁷ Az egykori települést vagy a templomot körülvevő erdőségben kereshetjük, esetleg azzal a mintegy 1 km-re ÉNy-ra levő, feltehetően középkori lelőhellyel azonosíthatjuk, melyet egy légifotózás során fedeztek fel.³⁸

³⁰ Az azonosítás indokaival részletesen A középkori falvak a császártöltési határban c. tanulmányunkban foglalkozunk, ld. az 1. jegyzetet.

³¹ Szeitz Ferencné és Fuszenecker András közlése. Schön Mária gyűjtése. Az adatok átengedését ezúton is köszönjük.

³² Jávör László, volt csala-pusztai erdőőr a pusztája nevének eredetéről hallotta dr. Tantos Gyula dékán-kanonoktól. In: BÁNÁTI Miklós é.n. 189.

³³ BÁNÁTI Miklós 1969. 34.

³⁴ BÁNÁTI Miklós 1969. 189.

³⁵ Köhegyi Mihály jelentése, In: H. TÓTH Elvira 1990. 74.

³⁶ Wicker Erika leletmentése, 2002. KJM RA 2002.1107; 2004.1197.

³⁷ KNIPL István 2004.

³⁸ A légifotó átengedését Czajlik Zoltánnak köszönjük.

Csalaegyházról lényegében csak törökkortól kezdve vannak igen gyér adataink, abból az időből, amikor a falut lakói már elhagyták. Az 1560-as tahrir defter egyáltalán nem említi, az ezévi timár defter szerint ekkor Mehmed bin Musztafa timárbirtoka. 1570-ben és 1578-ban szintén lakatlan volt,³⁹ és soha többé nem népesült be. Emlékét ma Császártöltés É–ÉK-i határában Kis-, Közép- és Nagycsala őrzi.⁴⁰

Csákányért elcserélt föld – Csákányfő középkori település nyomában

Császártöltés határának D–DNy-i részével szomszédos hajósi területek a Csákány-földek és Csákányi-erdő elnevezést viselik. A hajósiak úgy tartották, hogy a terület a császártöltésiek tulajdonában volt, amit az 1720-as években a hajósiak egy aranyozott csákányfokosért vettek volna meg.⁴¹ Nemcsak az aranycsákányos adásvétel elképzelhetetlen, de a monda által megjelölt időpont is valószínűtlen, mivel Császártöltésre csak 20 évvel később jöttek az első betelepülők. Meggyőződésünk, hogy a csákányosi terület elnevezése egy középkori település nevét őrzi.

Csákányfő faluról igen keveset tudunk, neve ismert középkori oklevelekben nem fordul elő. Már a törökkor elején elpusztult, mert az 1560-as tahrir defter „*Csákánfa pusztá*”-ként említi, ami „...*üres és adófizetők nélküli*...”⁴² Ekkoriban ugyanúgy Mehmed bin Musztafa timárbirtoka volt, mint az egykori Csalaegyház, azidőtájt már Csala pusztá.⁴³ Csákányfő sem népesül be soha többé, de néhány XVIII. század első feléből származó forrás még jelzi „*Csákányfü*”-t,⁴⁴ vagy egyenesen Császártöltéssel azonosítja.⁴⁵ Csákányfő területét azonban a császártöltési falualapítók nem kapták meg, és az mind a mai napig Hajóshoz tartozik. Császártöltés telepítőlevele az új falu déli határát „...*a Csákányfő pusztá alatti tótól kezdődően*...”⁴⁶ határozta meg, s egyben az új telepéseknek szénakészítésre alkalmas

³⁹ CSORBA György 2000. 174., 179., 184., 189., 194., 199.; VASS Előd 1980. 161.; A pusztabirtok jövedelméről: Kalocsa környékének török javadalombirtokosai 1560-ban. VASS Előd 1981. 150.

⁴⁰ Vass Előd Császártöltés D-i határára teszi, ez nyilvánvaló tévedés. VASS Előd 1980. 161.

⁴¹ TÍMÁR Kálmán 1940/b. 2.

⁴² Kalocsa környékének 1560. évi adóösszeírása a szegedi szandzsák részletes defterében (Tahrir defter). VASS Előd 1980. 129.

⁴³ „*Tah. Def. 1560-ban psz.-ként említi; Tim. def. 1560-ban Mehmed bin Musztafa timár birtokaként említi.*” VASS Előd 1980. 161.; Vass Előd ugyanakkor a Kalocsa környékének török javadalombirtokosai 1560-ban c. fejezetben csak Csala pusztát és Apastak falut említi Mehmed bin Musztafa timárbirtokaként, Csákánfa pusztát nem. VASS Előd 1980. 150.

⁴⁴ „*Csákányfü, Császártöltés.*” A Duna folyása Budától Bajáig c. térkép. Kriegsarchiv Wien, B.IX.b.115. Közli: BÁNÁTI Miklós 1981. 182.

⁴⁵ „*Csákányfő seu Császártöltés*”: Mikoviny Sámuel térképén, 1743 körül. BÁNÁTI Miklós 1981. 183. Néhány korabeli okirat is a „*Csákányfő vagy más néven Császártöltés*” helymegjelölést használta. TÍMÁR Kálmán 1940/b. 2.; „*A Császártöltés helynév okmányban először 1734-ben fordul elő. Ekkor kettős neve volt a pusztának: Csákánfő (olv. Csákányfő) másnéven Császártöltés. A helynév régies írásmódja: 1754. Tsászártöltés, 1761. Tsászártöltés, 1763. Chászártöltés.*” TÍMÁR Kálmán 1939. 3.; Idézi: BÁNÁTI Miklós é.n. 37.

⁴⁶ Császártöltés helység Patacsics Gábor kalocsai érsek által kiadott telepítő kontraktusa. In: BÁRTH János 1997. 79.

területet jelölt ki „...a mocsárral szemben a másik oldalon, Csákányfő pusztá magaslata alatt...”⁴⁷

Az egykori Csákányfő település temploma véleményünk szerint a Hajós – Kloster Kass lelőhelyen talált középkori templommal és temetővel azonos. 1995-ben a Hajósi pincék területén, a Hajóstra vezető út jobb oldalán, a magaspart pereméhez közel talajmunkák során tégladarabok és emberi csontok kerültek elő.⁴⁸ A környező pincék tulajdonosai elmondták a helyszínt megtekintő Kőhegyi Mihálynak, hogy a területen falazott téglaszlopot, falakat és sok emberi vázat találtak.⁴⁹ Leletmentésre sajnos nem került sor, s amikor tavaly ősszel megnéztük a lelőhelyet, az egykori templomnak és temetőnek már semmilyen nyomát nem találtuk.

Bár Csákányfő faluról a hajósi népemlékezet semmit sem tud, a régóta ismert romokhoz sok legenda fűződik. Hajósi öregek még ma is mesélik, hogy ott valaha egy apácakolostor volt, melynek harangját, sőt órájának csengését is hallani lehet. Mások szerint a pincehegy alatt angyalok szoktak táncolni, de rosszabbul járt az, aki helyett boszorkányok visítását hallja ugyanitt.⁵⁰

A templomot építő és fenntartó település a magaspart szélén álló templomtól csak D-re és K-re, a ma is Csákányosnak, Csákányi földeknek, Csákányi erdőknek nevezett terület irányába húzódhatott, ám eddig nem sikerült az egykori házak nyomára bukkannunk. A kutatást nehezíti, hogy a templom a pincefalu területén található, így közvetlen környezete a beépítettség miatt nem vizsgálható, illetve hogy Hajós külterületén lényegében még nem folyt szisztematikus terepbejárás.

Csákányfő neve Császártöltés 1743. évi megalapítását követően hivatalos iratokban soha többé nem fordul elő, s a császártöltési hagyomány sohasem ismerte. A hajósi svábok azonban azt a területet, amelyet most magyarul Csákányosnak hívnak, saját nyelvjárásukon a mai napig is „Tschackamfee”-nak,⁵¹ azaz Csákányfőnek nevezik.

⁴⁷ Császártöltés helység Patasics Gábor kalocsai érsek által kiadott telepítő kontraktusa. In: BÁRTH János 1997. 79.

⁴⁸ Wicker Erika helyszínelése 1995. TIM Irattár 119/95.

⁴⁹ „...egy 100×100 cm-es falazott oszlopot talált, mely igen erős volt, mert bár lapos téglából építették, de meszet szórtak közé és leöntötték. Ettől az oszloptól két irányban indultak 80 cm széles falak derékszögben. [...] A környéken rengeteg csontváz volt, a földszínétől 20-30 cm-re.” Kőhegyi Mihály helyszínelése 1995. TJM RA 13.430.

⁵⁰ Schön Mária gyűjtése. Az adatok átengedését ezúton is köszönjük.

⁵¹ Schön Mária gyűjtése. Az adatok átengedését ezúton is köszönjük. Schön Mária közlése szerint a hajósi német nyelvjárásban nincs „ö” hang, azt általában „e”-vel helyettesítik.

IRODALOM

ARNOLD Erzsébet – KNIPL István

- 2003 Fejezetek Császártöltés történetéből és néprajzából
Császártöltés

BÁNÁTI Miklós

- 1969 Huszonkét évtized az új hazában
Császártöltés

BÁNÁTI Miklós

- 1981 Újabb adatok Császártöltés történetéhez
Császártöltés

BÁRTH János

- 1974 Migráció és kontinuitás egy Duna melléki táj népesedéstörténetében
Cumania II. 285–329.
Kecskemét
1983 „Én, Marics Pál...” Vallomás Kéles hajdani határaitól
Petőfi Népe, 1983. augusztus 24., 5. p.
Kecskemét
1997 Kalocsai kontraktusok
Kalocsa

BICZÓ Piroska

- 1984 A keceli határ régészeti emlékei
In: Bárh János (szerk.): Kecal története és néprajza
Kecal

BOROVSKY Samu

- é.n. Magyarország Városai és Vármegyéi. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye. I.
Budapest

CSÁNKI Dezső

- 1894 Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II.
Budapest
1897 Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III.
Budapest

CSORBA György

- 2000 A kalocsai és a solti náhije az 1570. évi szandzsákösszeírás alapján.
In: Koszta László (szerk.): Fejezetek Kalocsa történetéből
157–208. p.
Kalocsa

ENGEL Pál

- 2002 Magyarország a középkor végén. CD-ROM
Budapest

FÖLDI Ervin

- 1980 Magyarország földrajzinév tára II.
Budapest

- GALGÓCZY Károly
1877 Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegye monographiája
Budapest
- GALLINA Zsolt
1996 Homokmégy régészeti emlékei a késő vaskortól a középkor végéig
In: Romsics Imre (szerk.): Tanulmányok Homokmégy történetéből és néprajzából
Homokmégy
- H. TÓTH Elvira
1990 Négy évtized régészeti kutatásai Bács-Kiskun megyében
(1949–1989)
Cumania 12., 81–233. p.
Kecskemét
- KISS Lajos
1980 Földrajzi nevek etimológiai szótára
Budapest
- KNIPL István
2004 Császártöltés régészeti topográfiája
Cumania 20., 173–204. p.
Kecskemét
- PAPP-VÁRY Árpád – HRENKÓ Pál
1989 Magyarország régi térképeken
h.n.
- PESTY Frigyes
1984 Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából. I. kötet. Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések
Szentendre
- TÍMÁR Kálmán
1939 Sárközi helynevek. Császártöltés neve. I. rész
Magyar Népművészet, I. évf., 9. sz., november 1., 3. p.
- TÍMÁR Kálmán
1940/a Sárközi helynevek. Császártöltés neve. II. rész
Magyar Népművészet, II. évf., 6. sz.
- TÍMÁR Kálmán
1940/b Sárközi helynevek. Császártöltés neve. Befejező rész.
Magyar Népművészet, II. évf., 7. sz., április 15., 3. p.
- VASS Előd
1979 A kalocsai náhije 1548. évi török adóösszeírása
Cumania IV. 7–60. p.
Kecskemét
- 1980 Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai
Kalocsa